

การขับเสภา

ความหมายของการขับเสภา

การขับเสภาหมายถึง การขับลำนำเป็นเรื่องราว มีการเปล่งเสียงเป็นทำนองมีทั้งเสียงสูงและเสียงต่ำแต่ไม่ถึงกับเป็นเพลงเหมือนการร้องเพลง ทำนองที่เปล่งออกมา ซึ่งเรียกว่าขับนี้ มักใช้ทำนองที่มีความยาวไม่แน่นอน การดำเนินทำนองเป็นแต่เพียงแนวทางเท่านั้น ความสำคัญอยู่ที่ถ้อยคำที่ชัดเจน และการขับเสภาที่สมบูรณ์แบบต้องมีการขับกับริบเสภาประกอบการขับด้วย

ความสำคัญของการขับเสภา

การขับเสภานั้นมีมาตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏแน่ชัด แต่สันนิษฐานได้ว่าในสมัยอยุธยา นั้นมีแน่นอน เพราะปรากฏหลักฐานในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า มีพนักงานกรอกรับกลบเสียงไชพระวิสูตร¹ และหลังจากนั้นก็มีการขับเสภาในรูปแบบต่างๆ จนถึงปัจจุบัน

คำว่า “เสภา” นั้น มีผู้กล่าวถึงหลายแห่งในความหมายที่มีใช้การขับเสภาที่มีการขับกับริบแต่หมายถึงหรือแปลได้ว่าชาวพนักงาน หรือเจ้าหน้าที่ที่กำกับทำการต่างๆ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ทางด้านขับลำนำและเจ้าหน้าที่มโหรีปี่พาทย์

การขับเสภา นั้นเริ่มต้นจากการเล่านิทาน² เป็นเรื่องราวต่างๆ แต่ในภายหลังมีการใส่ทำนองขับไปในการเล่านิทานให้เกิดความสนุกสนานได้เข้ากับอารมณ์ของตัวละครในนิทานนั้นๆ ผู้ฟังได้รรถรสในการฟัง ไม่น่าเบื่อ

การขับเสภา นั้นมีหลายทำนองดังกล่าวแล้วว่า เริ่มต้นจากการเล่านิทาน การใส่ทำนองขับลำนำหลายแบบก็เพิ่มความสนุกสนาน ในสมัยแรกมีผู้กล่าวถึง “หมอลำ กับริบ แก้บ” ของภาคอีสานว่าเป็นบ่อเกิดของการขับเสภาและการขับกับริบ เพราะการขับลำนำพร้อมการตีกับแก้บของทางภาคอีสาน เป็นการละเล่นของชาวบ้าน โดยมีการขับลำนำพร้อมตีกับแก้บอย่างเดียวไม่มีดนตรีอื่นการว่ากลอนฉันให้ผู้ฟังเกิดความสนุกสนาน ทางภาคเหนือก็มี “ช่างขอ” ซึ่งก็ใช้วิธีขับลำนำเป็นกลอนฉัน ผูกเป็นเรื่องเป็นราว หรือเป็นนิทานพื้นบ้านเช่นวรรณคดี เรื่องพระลอ ก็มีกล่าวถึง “ขับชอชอราช”

ช่างขับ ช่างชอ และหมอลำนั้น เป็นผู้ที่มิบทบาทต่อวงการละครไทย เพราะช่างทั้งหลายเหล่านี้ได้นำนิทานต่างๆ เช่น คาวิ มณีพิชัย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ไชย มโนราห์ สุวรรณหงส์ ไชยเชษฐ เป็นต้น มาขับลำนำ

¹ ศรี วิชเวช “กับริบเสภา” ดนตรีไทยอุดมศึกษาครั้งที่ 27 หน้า 147, 2539

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขุนช้างขุนแผน

เมื่อช่างขับ ช่างซอ และหมอลำได้นำนิทานเหล่านี้ไปขับลำนำเป็นที่แพร่หลายจนสืบทอดเป็นละคร ต่อมาราชสำนักได้นำละครของชาวบ้านมาเป็นละครของราชสำนัก และได้นำช่างขับไปร้องเล่นเป็นตัวละคร ดังมีหลักฐานว่า มีตัวละครที่มีชื่อหลายคนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นช่างขับเสภามาก่อน เมื่อช่างขับเข้ามาอยู่ในราชสำนักและคุ้นเคยกับเสภา มโหรี และการละครในวังมากขึ้น¹

ลักษณะของการขับเสภา

การขับเสปามีอยู่หลายลักษณะ เรียกว่าเสภาทำนองต่างๆ ในสมัยก่อนการขับเสปามีแต่ทำนองที่เป็นสำเนียงของไทย ซึ่งผู้ขับก็จะขับแต่เฉพาะเสภาไทยเท่านั้น สำหรับเสภาสำเนียงต่างๆ เช่น เสภาลาว เสปามอญ ได้มีผู้คิดริเริ่มขับเมื่อภายหลัง² การขับเสภาแบบต่างๆ เหล่านี้

แบบที่ 1

แบบที่ 2

นอกจากการเอื้อนขึ้นต้น 2 แบบนี้แล้ว ยังมีการเอื้อนขึ้นต้นอีกหลายแบบหลายทาง ซึ่งครูทางการขับเสภาได้ค้นคิดขึ้นและได้จดจำมาจากครูของตนอีกต่อหนึ่ง แต่ทางที่ได้บันทึกเป็นโน้ตไว้นั้นเป็นทางที่นิยมขับกันโดยทั่วไป

เรียกกันว่า“เสภาภาษา” เหตุที่มีเสภาภาษา เนื่องจาก มีการแสดงละครที่มีตัวละครหลายชาติหลายภาษา เช่น ละครเรื่องขุนช้างขุนแผนและเรื่องพระลอจะมีชาติลาวเข้ามาเกี่ยวข้อง เรื่องราชอิริราชมีชาติมอญเข้ามาเกี่ยวข้องจึงเกิดมีเสภาลาวและเสปามอญขึ้นมา

ละครที่กล่าวถึงนั้นเป็นลักษณะของละครพันทางที่มีตัวละครหลายชาติหลายภาษา การดำเนินเรื่องให้รวดเร็วนั้นใช้การร้องรำ และการขับเสภา แต่การขับเสปานั้น สามารถใส่อารมณ์ในทำนองสำเนียงภาษาได้ การสอดใส่อารมณ์และสำเนียงภาษาในการขับเสภาทำให้เกิดความไพเราะกระชับไปกับบทบาทของผู้แสดง เสภาสำเนียงต่างๆ นั้นอธิบายได้ดังนี้

เสภาไทย

เสภาสำเนียงไทย มีการขับที่มีทำนองเป็นสำเนียงไทย โดยการเอื้อนขึ้นต้นหลายแบบ ดังนี้

การขับเสภาไทย เมื่อเอื้อนขึ้นต้นแล้วก็เริ่มขับเสภาจากเรื่องราวต่างๆ ส่วนมากจะใช้บทจากเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยใช้ประกอบตัวละครที่เป็นเชื้อชาติไทย เช่น ขุนแผน ขุนช้าง วันทอง พลายงาม เป็นต้น ผู้ขับก็จะขับดำเนินเรื่องไป

¹ อรวรรณ บรรจงศิลป์ และคณะ ความคิดและภูมิปัญญาไทยชุดดุริยางคศิลป์ หน้า 244. พ.ศ. 2534

² ท้วม ประสิทธิ์กุล “การขับเสภา” หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ หน้า 143. พ.ศ. 2535

ตามอารมณ์ของตัวละคร โดยจะต้องขยับกรับ
เสภาประกอบสอดคล้องไปกับกรับด้วยตนเอง
สำหรับวิธีการขยับกรับเสภา นั้น จะกล่าวถึงใน
ตอนท้าย

เสภาลาว

เสภาลาวนี้ จัดอยู่ในเสภาภาษา การขึ้นต้น
เอื้อนเอ่ยนั้นได้แบบอย่างมาจากการเกริ่น ที่เรียก
ว่า เกริ่นลาว จากเพลงร้องชุด “*ดัลลาวเจริญศรี*”
มีการร้องเกริ่นในตอนต้นเพลงในเนื้อร้องที่ว่า

*บัดนี้ยังมีสองกัลยา
ลักษณะเลิศล้ำในตำใต้
ทรงโฉมประโลมละลานใจ
บุตรีไถ่องค์พระพิษณุกร*

นอกจากนี้ยังมีในตอนกลางเพลงดับชุดนี้อีก
ช่วงหนึ่ง ครูเสภาจึงได้จินตนาการนำเอาเกริ่นลาวนี้ไปใช้
ประกอบการขับเสภาลาวในละครเรื่องต่างๆ เช่น
เรื่องพระลอเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยใช้กับตัวละคร
ที่มีเชื้อชาติลาวเช่น นางลาวทอง แสนตรีเพชร
นางสร้อยฟ้า เป็นต้น การขึ้นต้นเอื้อนของเสภาลาว
สามารถบันทึกเป็นโน้ตได้ดังนี้

การเอื้อนเอ่ยขึ้นต้น การขับเสภา นี้มีครูเสภา
และครูเพลงทางการขับร้องได้ประดิษฐ์คิดทางขับ
อื่นๆ ขึ้นอีกบ้าง แต่ไม่แพร่หลาย แต่ที่นำมา
บันทึกเป็นโน้ตสากลนี้เป็นทางที่นิยมข้บกันอย่าง
แพร่หลาย

เสภามอญ

เสภามอญนี้เกิดขึ้นภายหลังเสภาลาว
และเสภาไทย โดยบรมครูทางดนตรี คืออาจารย์
มนตรี ตราโมท เป็นผู้คิดทางขับเสภามอญขึ้น
โดยมีกำเนิดมาจากละครพันทางเรื่องราชาธิราช
ซึ่งใช้เลียนสำเนียงภาษาจากเพลงสำเนียงมอญ
ต่างๆ เช่น เพลงมอญคูดาว การเอื้อนขึ้นต้นการ
ขับเสภามอญสามารถบันทึกโน้ตได้ดังนี้

เมื่อเอื้อนขึ้นต้นแล้วก็ว่าเนื้อความตามเรื่องราวได้เลยตั้งแต่ต้นจนจบ ถ้ามีการเปลี่ยนตัวละครก็ต้องเอื้อนขึ้นต้นใส่สำเนียงของตัวละครตัวใหม่ แต่ถ้าเป็นสำเนียงเดียวกัน อาจไม่ต้องขึ้นต้นเอื้อนใหม่ก็ได้ ให้อ่านเนื้อต่อกันได้เลย การขับเสภามอญนั้นใช้กับตัวละครที่เป็นเชื้อชาติมอญดังกล่าวมาแล้ว

นอกจากเสภาไทย เสภาลาว และเสภามอญแล้วครุศิริ วิชเวช¹ ได้กล่าวถึงเสภาจีนไว้ดังนี้ เสภาจีนนี้น่าจะได้แบบอย่างมาจากเกริ่นจีน เช่นเดียวกับเสภาลาวที่ได้แบบอย่างมาจากเกริ่นลาวจากบทร้องเรื่องดับจูล่งที่ว่า

“บัดนี้ จูล่งค้นค้นหาเมียเก่าปี
พอบนางพลางโจนจากพาลี
เข้าไปน้อมเกศี แล้วโศกา”

บทละครต่างๆ ที่เป็นละครพันทางล้วนมีตัวละครที่มาจากหลายชาติหลายภาษาการขับเสภาที่ใช้ประกอบในการดำเนินทำนอง ดำเนินเรื่องก็ต้องมีสำเนียงภาษาในทำนองเพลงภาษานั้นๆ

กรับเสภา

กรับเสภา เป็นเครื่องดนตรีชนิดเดียวที่ใช้ประกอบการขับเสภา ไม้สำหรับทำกรับเสภา นั้นนิยมใช้ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ชิงชันที่มีอายุนาน และใช้ทั้งหมด 4 คัน คือ 2 คู่ เรียกว่า 1 สำรับ โดยใช้ขยับอยู่ในมือ 2 ข้างข้างละ 1 คู่

การใช้ไม้ท่อนเดียวกันกันหย่นเพื่อให้ได้เสียงที่มีระดับเสียงเท่ากัน เข้ากับเสียงขยับเสภา

โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีเสียงก้องกังวาน ไม้ดีที่นิยมกันนั้นต้องเป็นไม้เก่าแห้งสนิท เวลาใช้ขยับเสียงจะได้ดังกังวาน หนักแน่นและแกร่งคมคล้ายเสียงแก้วกระทบกัน บางทีนิยมเรียกกรับเสภาที่มีเสียงดี ๆ ว่าเสียงแก้ว เวลาผู้ขยับขยับกรับเสียงจะไพเราะไม่เพี้ยน

ลักษณะของกรับเสภา

ลักษณะของกรับเสภา นั้นเป็นสี่เหลี่ยม ความยาวของไม้แต่ละอันยาวประมาณ 20 เซนติเมตร ความกว้างแต่ละด้านประมาณ 4 เซนติเมตร ทำให้เรียบไม่ขรุขระลบเหลี่ยมตรงที่เป็นมุมแหลมให้มีลักษณะมนทั้งสองด้าน อีก 2 มุมคงเหลี่ยมไว้ ขัดเกลามาให้มีคม ส่วนที่มีได้ลบเหลี่ยมจะเป็นหน้าหนึ่งต้องทำให้มีลักษณะนูนโค้งกรับแต่ละอันอยู่ในลักษณะสี่เหลี่ยมคางหมู ดังนั้นกรับเสภาจะมีด้านหน้าใหญ่กว่าด้านหลัง เพราะเมื่อขยับกลิ้งลออกกระทบกันจะทำให้เกิดเสียงไพเราะกังวาน

การที่จะขยับกรับเสภาให้เกิดเสียงไพเราะกังวานนั้น จะต้องมีการจับที่ถูกต้องวิธี ถ้าจับไม่ถูกต้องวิธีก็จะขยับได้ไม่ดังกังวาน

วิธีขยับกรับเสภา

วิธีขยับกรับเสภา นั้น มีหลายทางโดยมีการสืบทอดมาจากครูเสภาหลายท่าน ครูศิริ วิชเวช ได้เขียนไว้ในหนังสือดนตรีไทยอุดมศึกษาครั้งที่ 27 หน้า 148 ดังนี้

¹ ศิริ วิชเวช การบรรยายประกอบวิชาการขับร้องเพลงไทย ณ ภาควิชาดุริยางศาสตรไทย มศว ประสานมิตร วันที่ 21 มิถุนายน 2539

การสืบทอดกรับเสภา

“ในช่วงรัชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การขับเสภาได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย นอกจากจะปรากฏว่า มีการนำวงปี่พาทย์มาประกอบการขับเสภาแล้วยังปรากฏว่ามีครูเสภาที่มีชื่อเสียงหลายท่าน ได้แก่ ครูแจ้ง หลวงพิศณุเสนี (ทองอยู่) พระแสนทองฟ้า (ป๋อง) ครูอินอู ครูเมือง จำเริญผยองยิ่ง เป็นต้น ครูเสภาแต่ละท่านต่างมีชื่อเสียงตามความสามารถต่างๆ กันเช่น ครูเมือง “มีขบวนขยับกรับเข้ากับวิธีการขับไม่มีตัวสู” หลวงพิศณุเสนี “ขับเสภาดีแต่งเสภาก็ได้” พระแสนทองฟ้า “มีเสียงดี ขับเสภาไพเราะ” เป็นต้น

ในสมัยหลังพบว่าผู้ที่สืบบทบาทสำคัญต่อการสืบทอดการขับกรับเสภาที่มีผลต่อวิชาการด้านนี้ในปัจจุบันมี 3 ท่าน คือ

1. พระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทีน) มีผู้สืบทอดวิชาด้านขยับกรับเสภาจากพระยาเสนาะดุริยางค์เท่าที่ปรากฏ คือ อาจารย์เจริญใจ สุนทรวาทีน และนายคงศักดิ์ คำศิริ

2. หลวงเสียงเสนาะภรณ์ (พัน มุกตวาภัย) มีผู้สืบทอดเท่าที่ปรากฏ คือ นายนฤพนธ์ ดุริยพันธุ์

3. หมื่นขับคำหวาน (เจิม นาคะมาลัย) ไม่ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนว่าหมื่นขับคำหวานสืบทอดวิชาการด้านนี้จากผู้ใด ทราบแต่เพียงว่าไม่ไหว้ครูที่ 2 พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) แก่ใจให้ตรงจังหวะโดยเพิ่มไม้กรับขึ้นอีก 1 จังหวะ ส่วนผู้สืบทอดวิชาการขับกรับเสภาจากหมื่นขับคำหวาน คือ ครูเจื่อนาคะมาลัย ครูศิริ วิชเวช และนายผสม เนียนมงคล

สำหรับลักษณะวิธีการขยับกรับเสภานั้น ครูศิริ วิชเวช ครูเสภาในปัจจุบันได้อธิบายไว้ดังนี้

“การกรอกรับหรือขยับกรับเป็นลักษณะการทำให้ไม้กระทบกันเป็นเสียงต่างๆ ตามจังหวะหน้าทับ วิธีการขยับกรับเสภาตามแบบแผนของหมื่นขับคำหวาน (เจิม นาคะมาลัย) จำแนกตามลักษณะวิธีการขยับกรับเป็นไม้ต่างๆ ดังนี้

1. ไม้ไหว้ครู คือไม้ที่ใช้ตีประกอบการไหว้ครูเสภา มี 2 ลักษณะ คือ

1.1 ไม้ที่ใช้ตีเลียนแบบหน้าทับปรบไก่สามชั้น และทำนองที่ขับซึ่งต่างจากการขับเสภาทั่วไป

1.2 ตีตามลักษณะหน้าทับพิเศษเฉพาะไหว้ครูเสภา แต่ครูเสภาบางท่านใช้หน้าทับปรบไก่ 2 ชั้น

2. ไม้กรอ คือการกรอกระทบให้เกิดเสียงต่อเนื่อง

3. ไม้สกัด คือการกรอกระทบสอดรับกันเป็นช่วง แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

3.1 ไม้สกัดสั้น เป็นการกรอกระทบสอดรับกับการขับเป็นจังหวะสั้น

3.2 ไม้สกัดยาว เป็นการกรอกระทบสอดรับกับการขับเป็นจังหวะยาว

4. ไม้รบ คือการกรอกระทบให้เป็นจังหวะเท่าๆ กันโดยตลอด สอดรับกับการขับ มีลักษณะการกรอต่างๆ กันเป็น 5 ไม้ดังนี้

4.1 พิชาดไฟรี	4.2 ตีประจันหน้า
4.3 ทำยั่วรบ	4.4 สยบไม้กรอด
4.5 ถอดไม้เดิน	

5. ไม้ประกอบการขับร้อง ใช้ตีตามจังหวะหน้าทับเพลง

การขับเสภาในสมัยก่อนไม่มีเครื่องดนตรีประกอบ มีแต่การขับขับรับแต่เพียงอย่างเดียว การขับเสภาที่นิยมขับกันมากเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็โปรดฟังการขับเสภาเป็นอย่างยิ่ง ทรงมีพระราชดำริว่า คนขับเสภาถึงแม้ว่าจะได้ผลัดเปลี่ยนขับกันคนละตอนตามถนัดแล้วก็ตามคนขับก็ยังเหน็ดเหนื่อยมีเวลาพักไม่เพียงพอ จึงโปรดเกล้าให้จัดวงปี่พาทย์เข้าประกอบการขับเสภาโดยให้แทรกเพลงร้องส่งให้ปี่พาทย์รับและบรรเลงหน้าพาทย์เหมือนอย่างการแสดงละคร¹ หลังจากนั้นก็มีการขับเสภาประกอบกับมีปี่พาทย์เรียกกันว่าปี่พาทย์เสภา ผสมผสานกับการละครด้วยเหตุนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเกิดมีปี่พาทย์เสภา โดยมีหลักฐานจากกลอนบทหนึ่งที่ มีนักกลอนผู้หนึ่งแต่งเอาไว้ว่า

“เมื่อครั้งจอมรินทร์แผ่นดินลับ

เสภาขับยังหาไม่มีพาทย์ไม่

มาเมื่อพระองค์ทรงชัช

ก็เกิดคนดีในอยุธยา²

เมื่อเกิดมีการวางแผนการขับเสภาที่มีปี่พาทย์รับ กล่าวคือ เริ่มบรรเลงด้วยเพลงตระจน ถึงเพลงกราวนอก แล้วลงเพลงตา เมื่อจะเริ่มเกริ่นเสภาจึงบรรเลงเพลงวา เสร็จแล้วช่างขับเสภาจึงขึ้นไหว้ครู หลังจากนั้นก็เข้าเรื่องเสภา³

ภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงด้วยการโหมโรงแบบละครยาวไปจึงเปลี่ยนเป็นมีเพลงวาวอย่างเดียว ต่อมาเปลี่ยนเป็นเริ่มด้วยเพลงรัวประลองเสภา แล้วจึงต่อเพลงโหมโรง แล้วจบด้วยเพลงวา

ในสมัยนี้ถือการขับเสภาเป็นเรื่องใหญ่ ปี่พาทย์เป็นเรื่องรอง แต่ในสมัยต่อมาราวรัชกาลที่ 4 ถือปี่พาทย์เป็นเรื่องใหญ่ เสภาเป็นเรื่องรอง การที่มีวงปี่พาทย์ประกอบการขับเสภาที่เรียกว่า “เสภาทรงเครื่อง” อาจารย์มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงระเบียบการบรรจเพลงเสภาทรงเครื่องไว้ดังนี้

เสภาทรงเครื่อง

วิธีการบรรจเพลงในเสภาทรงเครื่องไม่เหมือนแบบละครที่เป็นมาแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงดังนี้

1. ปี่พาทย์โหมโรงแล้วคนขับเสภาไหว้ครูและดำเนินเรื่อง

2. ร้องส่งเพลงพม่าหัวท่อน แล้วขับเสภาดำเนินเรื่องต่อไปเล็กน้อย

3. ร้องส่งเพลงจระเข้หางยาว แล้วขับเสภา

กั้น

4. ร้องส่งเพลงสี่บาทแล้วขับเสภา

กั้น

5. ร้องส่งเพลงบุหลัน แล้วขับเสภา

กั้น

ต่อไปไม่มีกำหนดเพลง แต่คงร่วมกันเช่นนี้ตลอดไปจนจนจะหมดเวลาจึงร้องส่งทำอีกเพลงหนึ่ง เพลงส่งทำนี้แต่เดิมใช้เพลงกราวรำ ต่อมาเปลี่ยนแปลงเป็นเพลงออกทะเล แต่किनฝักบั้งหรือพระอาทิตย์ชิงดวง ฯลฯ แต่เดิมมาเพลงที่ใช้ตั้งแต่โหมโรงจนจบเวลาบรรเลงใช้เพลง 2 ชั้น ทั้งสิ้น ต่อมามีการแต่งเพลงต่างๆ เหล่านั้นเป็นเพลง 3 ชั้นเกือบทั้งหมด ระเบียบการขับเสภาที่มีวงปี่พาทย์รับนี้เรียกว่า “เสภาทรงเครื่อง”

¹ กาญจนา อินทรสุนานนท์ เอกสารประกอบการสอนวิชาการขับร้องเพลงไทย. หน้า 2. 2536.

² สุนิตต์ วงษ์เทศ. ร้องรำทำเพลง หน้า 72. 2532.

³ อุทิศ นาคสวัสดิ์. ทฤษฎีและการปฏิบัติดนตรีไทย 2511.

เสภารำ

เสภารำนั้นการขับเสภาประกอบกับการออกตัวเป็นการแสดงละคร อาจารย์มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงเสภารำว่า เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการเล่นแบบละคร มีปี่พาทย์ครบวง มีตัวแสดงมีคนขับเสภา แต่การแสดงเสภารำนั้นมีความมุ่งหมายไปในทางตลกขบขันเป็นสำคัญ มีการขับแนวตลก อาจมีคำ 2 แง่ 2 ง่าม หยาบโลน โลดโผนขบขันออกนอกกลุ่มนอกทาง

ลักษณะของการขับเสภาแบบต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั้น มีบทขับเสภาที่เป็นที่นิยมจากเรื่องขุนช้างขุนแผนคัดมาไว้ดังนี้

ตัวอย่างบทขับเสภาไทย

1 โฉนดกลางชานร้านดอกไม้ ของขุนช้างปลูกไว้อยู่คายนีน
รวรสกสรเมื่อก่อนคืน ชื่นชื่นลมชายสบายใจ
กระถางแถวแก้วเกิดพิศุลแกม ยี่สุ่นแซมมะสังัดดูไสว
สมอรััดตัดทรงสมละมัย ตะขบข่อยคัดไว้จิ้งหะกั้น
ตะโกนาทึงกึ่งประกบยอด แสงทวยทอดอินพรมนมสวรรค์
บ้างผลิดอกออกช่อชูช้น แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา
ยี่สุ่นกุหลาบมะลิช่อน ช่อนชูชุกลิ่นถวิลหา
ลำควนกวนใจให้โคลกลา สาวหยุดหยุดช้าแล้วยืนชม
(ขุนช้างขุนแผน ตอนที่ 17 กรมศิลป์ากร หน้า 339)

2 ม่านนี้ฝีมือวันทองทำ จำได้ไม่ผิดในตาพี่
เส้นไหมมันเขียนแบบเนียนดี ลิ่นฝีมือแล้วแต่นางเดียว
เจ้าปักเป็นป่าพนาเวศ ขอบเจนเขาคลุ่มช่อมุ่เขียว
รุกขชาติคาดใบประดับเรียว พริ้งเพริยวคุดกกระดะดวง
ปักเป็นมยุราลงรำร่อน ฝ่ายพื่อนอยู่บนยอดภูเขาลวง
แผ่หางกางปีกเป็นพุ่มพวง ชะนีหน่วงเหนี่ยวไม้ชะม้อยตา
ปักเป็นหิมพานต์ตระหง่านงาม อร่ามรูปพระสุเมรุภูผา
วินันตกหักกันเป็นหล่นมา การวิกอิสินทรยุคนธร
อากาศคงคาชลาสินธุ์ มุจลินทร์หัวแถวแนวสลอน
ไกรลาสสะอาดเอี่ยมอรชร ผุ่งกินนครคนธรรพวิทยา
ลงเล่นน้ำดำด้นอโนดาต ไสสะอาดเยือกเย็นเห็นขอบผา
หม่อมมั่งกรล่อแก้วแพรวพรายตา ทศนารำลึกถึงวันทอง

- 3 ห้าหั้นพินม่านผลาญสับ
นำรักปักเข็มละออออก
เจ้าปักเป็นพระลอดิลกโลก
แสนคะนึ่งถึงองค์องค์นุช
แสนคะนึ่งถึงองค์พระเจ้าแม่
ละลักษณวดีไว้โดยปรางค์
ปู่จ้าวท้าวไซให้ไ้แก่แก้ว
ถึงสวนพระยิ่งแสนกำสรดทรง
สู่สวนพิศวาสประพาสโฉม
พี่เลี้ยงเคียงข้างคอยประคอง
(เรื่องเดียวกัน หน้า 346)
- 4 ผูลิงไต่กึ่งกลางสิงไขว่
กลางสิงซิงค่างขึ้นกลางสิง
เพกาอากาศะทุกก้านกึ่ง
มัดกอากาศวนล้วนกาดง
เสื่อมองย่องแอบต้นตาเสื่อ
อ้อยข้างข้างน้ำวเป็นราวมา
(เรื่องเดียวกัน หน้า 368)
- 5 จะกล่าวถึงพลายแก้วแววไว
ไปอาศัยอยู่ในกาลญนบุรี
อยู่มาจนเจ้าเจริณวิชัย
ไม่วายคิดถึงพ่อที่มรณา
อยากจะเป็นทหารชาญชัย
จึงอ้อนวอนมารดาได้ปรานี
พระสงฆ์องค์ใดวิชาดี
ให้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์
(เรื่องเดียวกัน หน้า 41)
- ระย่ำยับย่างเข้าไปชั้นสอง
น้องเอ๋ยช่างฉลาดล้ำมนุษย์
ถึงกาหลงทรงโศกกำสรดสุด
พระทรงเสี้ยงสายสมุทรมมาเป็นดวง
พระล่อแล่นน้ำแดงดั่งแสงฝาง
คะนึ่งนางพระพี่น้องทั้งสององค์
มาถ่อแล้วพระล่อโล่เตลิดหลง
ปักเป็นองค์พระเพื่อนพระแพงทอง
พระล่อโลมเสพสุขประสมสอง
นางรินนางโรยรองบาทบงสุ์
- กลางสิงแล่นไล่กันวุ่นวิ้ง
กาหลงลงกึ่งกาหลงลง
กรรมิกากาซิงกันชมหลง
กาฝากกลางทำรังกา
ร่มหูกวางกวางเผื่อฝูงกวางป่า
สาริกาจับกึ่งพิกุลกิน
- เมื่อบิดาบรรลัษแม่พาหนี
กับนางทองประศรีผู้มารดา
อายุนั้นได้ถึงสิบห้า
แต่นี้ก็นึกตรึกตรามากกว่าปี
ให้เหมือนพ่อขุนไกรที่เป็นผี
ลูกนี้จะใคร่รู้วิชาการ
แม่จงพาลูกนี้ไปฝากท่าน
อธิษฐานบวชลูกเป็นเณรไว้

ยกออกนอกเมืองสวรรค์โลก
เจ้าพลายกระสันพันทวี
ถ้ามั่นแก้วแววตามาด้วยพี่
คิดพลางเดินพลางตามทางมา
แลเห็นเขาเงาเง้อมชะง่อนชะงอก
โครมครึกกึกก้องท้องพนานต์
เป็นชะวากวุ้งเว้งตะเพิงพัก
บ้างใสสาดหยดย่อยเหมือนพลอยนิล
ตรงตระพักเพิงผาศิลาผืน
ที่หุบห้วยเหวหินปิ่นทะเลาย
บ้างเป็นยอดคอดกายตะเกะตะกะ
ขยุกขยิกหยดหยดเป็นยอดย่อย
บ้างอกเง้าเป็นเงียงบ้างเกลี้ยงกลม
บ้างปอดแป้วเป็นพุดลิลิปลิ
เหล่ามิ่งไม้ไทรโศกอุยุมห้วย
น้ำใสแลซึ่งถึงพื้นดิน
สัตว์ขยับบัวแดงขึ้นแผ่ฝัก
แพงพวยพุ่งพาดพันสันตะวา
สำหรับเรียงเคียงทับกระจับจอก
ภูรินบินเคล้าสุมาลย์
(เรื่องเดียวกัน หน้า 607-608)

นางวันทองร้องไห้เมื่อใกล้รุ่ง
ด้วยวัดเขาเจ้าใจเคยไปเจน
แล้วถือไถ่ใส่ขนมห่าห่มหุ้ม
ลงจากเรือนเชื่อนมาข้างทำน้ำ
ถึงวัดเขาเจ้าตู่รู้ดูถูกน้อย
จะนั่งหยุดพูดจาจะซักการ
ให้ขนมห่มสูกแก่ดูกรัก
หนทางบ้านกาญจนบุรีตรงนี้แล
อดสำห้ไปให้ถึงเหมือนหนึ่งว่า
จงหมายมุ่งทุ่งกว้างตามทางเกวียน

ข้ามโคกเข้าป่าพนาศรี
รำลึกถึงนารีศรีมาลา
จะชวนชีชมไม้ไพรพฤกษา
ข้ามทำเงินเขาลำเนาธาร
เป็นกรวยโกรกน้ำสาดกระเซ็นชาน
พลุ่งพล่านมาแต่ยอดศิขรินทร์
แง่ชะงักเง้อมชะง่อนถ้วนก่อนหิน
บ้างเหมือนกลิ้งฟูร่อยห้อยเรียงราย
ชะงักเงินเง้อมงอกชะง่างาย
เป็นวุ้งไว้งโพรงพรายดูลายพริ้ว
ตะขุระตะขุระเหียนหักเป็นหินห้อย
บ้างแหลมลอยเลื่อมสลักระยับยิบ
บ้างไปปมเป็นปุมกระปุกกระปิ
โล่งคลิบแลตลอดยอดศิขรินทร์
ลมช่วยหล่นลอยกระแเสสินธุ์
ฟุ้งกลิ้งสุมาลย์บานระย้า
พันผักพาดผ่านก้านบุผา
ลอยคงคาทอดยอดไปตามธาร
ผักนุ่งอกยอดชูดุสะอ้าน
ในธาราปลาพาด่านตระการตา

น้ำค้างฟุ้งฟ้าแดงเป็นแสงเสน
โจงกระเบนมันเหมาะห่มเปลาะดำ
ออกอย่างคุ่มเดินเหย้าก้าวถล้า
แล้วรีบร่ำเดินตรงเข้าดวงตาล
เห็นมาคอยนั่งทำน้าสงสาร
ลาสมภารพามาป่าสะแก
สงสารนักจะร้างไปห่างแม่
จำให้แน่นะอย่าหลงเทียววงเวียน
ให้คุณอย่าเป็นอาจารย์สอนอ่านเขียน
ที่โล่งเลี่ยนลัดไปในไพรวัน

แล้วเกล้าจุกผูกใต้ที่ใส่ของ
แล้วกอดลูกผูกใจจะไถลกัน
ขอเดชะพระไพเราะข้าไหว้กราบ
ทั้งปู่เจ้าเขาเงินขอเจิญพา
ทั้งพ่อคุณขุนแผนแสนวิเศษ
ช่วยลูกชายพลายงามเมื่อยามจน
นางครวญคร่ำร่ำว่าน้ำตาตก
แม่อุ้มท้องครองเลี้ยงถึงเพียงนี้
เคยกินนอนนอนแม่ไม่แห้วง
ทั้งจุกไรใครเล่าจะเกล้าพัน
นับปีมิได้มาเห็นหน้าแม่
ไอ้เสียดาติวาสนาแม่อาภัพ
จะมีพี่พี่ก็พลัดคำจัดจาก
มามีลูกลูกก็จากวิบากกรรม

(เรื่องเดียวกัน หน้า 477-478)

เจ้าพลายงามความแสนสงสารแม่
แล้วกราบกรานมารดาด้วยอาลัย
แต่ครั้งนี้มีกรรมจะจำจาก
เที่ยวหาพ่อขอให้ปะเดชะบุญ
แม่รักลูกลูกก็รู้ยู่ว่ารัก
จะกินนอนนอนว่าเมตตาเดือน
แม่วันทองของลูกจงกลับบ้าน
จะก้มหน้าลาไปมิได้กลัว

นางกอดจูบลูบหลังแล้วสั่งสอน
พ่อไปตีศรีสวัสดิ์คำจัดภัย
ลูกผู้ชายลายมือนั้นคือยศ
แล้วพาลูกออกมาข้างท่าเกวียน
ลูกก็แลดูแม่แม่ดูลูก
สะอื้นร่ำอาลาด้วยอาลัย
เหลือยวหลังยังเห็นแม่แลเขม้น
แต่เหลือยวเหลือยวเลี้ยวลับวับวิญญูณ์

(เรื่องเดียวกัน หน้า 478)

ให้แหวนทองทุกสิ่งทำมิ่งขวัญ
สะอื้นอันออกปากฝากเทวา
ช่วยกำหาราบเสื่อสิ่งห่มหิงสา
ไปถึงย่าอย่าให้หลงเที่ยวววงวน
บังเกิดเกศแก้วตาสถาผล
ให้รอดพ้นภัยพาลถึงกาญจนบุรี
เหมือนหนึ่งอกพุพองเป็นหนองผี
ได้สืบปีเศษแล้วจะแคล้วกัน
จะอ้างว่างเปล่าใจในไพร่สัณฑ์
จะนับวันนับเดือนไปเลื่อนลับ
จะห่างแหหายเหมือนเมื่อเดือนดับ
ให้ย่อยยับยากแค้นแสนระยำ
จนแสนยากอย่างนี้แล้วมีหน้า
สะอื้นร่ำรันทศสลดใจ

ข้าเลื่องแลดูหน้าน้ำตาไหล
ลูกเติบโตใหญ่คงจะมาหาแม่คุณ
ต้องพลัดพรากแม่ไปเพราะไอ้ขุน
ไม่ลืมคุณมารดาจะมาเยือน
คนอื่นสักหมิ่นแสนไม่แมนเหมือน
จะจากเรือนร้างแม่ไปแต่ตัว
เขาจะพาลว่าวุ่นแม่ทูนหัว
อย่ามัวหมองน้กจหัวใจ

อำนวยการพลายน้อยละห้อยให้
จนเติบโตใหญ่ยิ่งขูดได้บวชเรียน
เจ้าจงอดส่ำทำสม้ำเสมียน
จะจากเจียนใจขาดอนาถใจ
ต่างพันผูกเพียงว่าเลือดตาไหล
แล้วแจ้งใจจากนางตามทางมา
แม่อีกเห็นลูกน้อยละห้อยหา
ไอ้เปล่าตาต่างสะอื้นย็นตะลึง

ตัวอย่างบทขับเสภาลาว

ครานั้นเพชรกล้าได้ฟังถาม
ซึ่งถามเราจะเล่าให้เข้าใจ
เราเป็นเชื้อเจ้าท้าวคำแมน
เป็นเชื้อชาติทหารชาญศักดิ์ดา
พระครูผู้บอกวิทยา
สติยังเขาคำถ้ำวัวแดง
เจ้าหนุ่มน้อยนี้หรือชื่อพลายงาม
ดลแกล้งหล่อเหล่าเพราะพริ้ง
จะเปรียบลูกก็อ่อนกว่าลูกเล็ก
ไม่ควรจะรบสู้กับปู่ตา
จะได้เป็นขวัญตาโยธาทัพ
ยังเด็กอยู่คอยดูวิชาการ
(เรื่องเดียวกัน หน้า 640)

ครานั้นเจ้าเชียงใหม่ครั้งได้ฟัง
สุดฤทธิ์ที่จะคิดประจัญบาน
จะต่อสู้ก็ไม่มีอาวุธสู้
จะผูกผูกหนีไปก็ไม่พ้น
กลัวตายคลายมานะละทิฐิ
นี่แน่ท่านสองทหารอันชาญชัย
ถ้าท่านไว้ชีวิตคิดเมตตา
สร้อยทองข้อยบได้ไปไว้แว
จะอ่อนน้อมยอมถวายเจ้านายแล้ว
ทั้งเวียงชัยไพร่ฟ้าข้าบุรี
(เรื่องเดียวกัน หน้า 668)

ก็ชื่นชอบตอบความหาช้าไม่
เจ้าชาวได้ไม่รู้สู้ขึ้นมา
มียศเป็นแสนตรีเพชรกล้า
ในลานนาใครใครไม่ต่อแรง
ชื่อว่าศรีแก้วฟ้ากล้าแข็ง
ทุกหนแห่งเลื่องลือนับถือจริง
ช่างสมรูปสมนามดูงามยิ่ง
รูปร่างอย่างผู้หญิงพริ้งพรายตา
จะเปรียบหลานพาลจะเด็กกว่าหลานข้า
กลับไปบอกบิดามารอนราญ
เห็นฉบับแบบไว้ในทหาร
เอ๋ยหลานพ่ออยู่ไหนไปบอกมา

อุระดั่งเพลิงไหม้ประลัยผลาญ
ด้วยทหารกรุงไทยอยู่ใกล้ตน
เป็นศัตรูสุดฤทธิ์คิดขัดสน
ให้อันอันจนจิตคิดเสียใจ
คำริแล้วคำรัสตร์สปราศรัย
ข้อยก็ได้พลังจิตผิดเสียแล้ว
จะเป็นข้าพระพุทธกระหม่อมแก้ว
มิได้แผ้วพานพ้องประเพณี
ทั้งลูกแก้วเมียมีงมเหสี
ถวายไว้ได้ฐิติพระบาท

ตัวอย่างบทขับเสภามอญ

เมื่อนั้น

ข้าขอขอบพระคุณกรุณา
สัญญาติชายเพื่อนบิดผิดสัญญา
จะนบนมอบมอญจิตคิดละลาย
ขอหนึ่งองอาจเป็นชาติชาย
ถึงอยู่ด้วยพระองค์ทรงชีวา
ซึ่งพระทรงการณยกคุณโทษ
ขอสนองรองเบื่องบพมาลย์
จะต่อยุทธด้วยองค์หงสา
จงอย่าเข้าตรงหน้าในราวี
อันทหารอย่างที่ดีกว่าข้า
ที่เหลืออยู่ยังมีถมไป

นครอินทรคิดพลางทางทูลว่า
แต่ข้าไม่ขออยู่จะรู้ตาย
ไม่ถือสัจย์ขัดตियाอย่าฟังหมาย
เจ้าอุบายบิดผั้นผิดสัญญา
ไม่เสียดายชีวันจะสังขาร์
ก็เป็นข้าสองเจ้าไม่เข้าการ
นับว่าโปรดเมตตาข้าทหาร
แต่เพียงขานบอกแจ้งแทงคดี
แม้ว่าพระองค์ทรงหัดดี
คูที่แจ้งจริงค่อยชิงชัย
แวดล้อมองค์ราชอาอย่าสงสัย
จงทราบได้บาทาฝ่ายคุณ

(บทละครเรื่อง ราชาริราช กรมศิลป์ากร มปป)

ปัจจุบันมีการเรียนการสอนขับเสภาในระดับ การศึกษาต่างๆ ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึง ระดับอุดมศึกษา โดยทั่วไปมีแต่เรียนขับเสภา อย่างเดียว มิได้มีการเรียนขับขับ

อาจารย์ศิริ วิชเวช ได้กล่าวถึงการสืบทอด การเรียนการสอนการขับเสภาพร้อมการขับขับ ไว้ว่า

“แม้วิชาการด้านเสภา จะสืบทอดต่อมาจน ถึงปัจจุบัน แต่ก็ยังเป็นวิชาที่จำกัดอยู่ในกลุ่ม นักร้องเพียงไม่กี่คน วิชาการด้านนี้ได้แพร่หลาย ต่อมา เมื่อสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยาม บรมราชกุมารี ทรงมีพระดำริให้มีการศึกษาวิชา การด้านเสภา ในหลักสูตรศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาดุริยางค์ไทย) ที่คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีอาจารย์ศิริ วิชเวช

เป็นอาจารย์ผู้สอนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 วิชาการ ด้านตีกรับขับเสภาจึงแพร่หลายมากขึ้นในปัจจุบัน

อย่างไรก็ดีผู้ที่เหมาะสมในการศึกษาวิชาการ ด้านนี้ คือผู้ที่เป็นนักร้อง เพราะการขับขับรับ เสภาเป็นวิธีการบรรเลงควบคู่ไปกับการขับร้อง การบรรจิววิชาการด้านเสภาในสาขาวิชาดุริยางค์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาฯ จึงเป็นการวางราก ฐานการสืบทอดวิชาการด้านนี้ ในกลุ่มผู้ศึกษา วิชาการด้านดนตรีไทยในระดับปริญญาตรี แต่ ให้ความสำคัญในการศึกษาอย่างจริงจังในระดับ บัณฑิตศึกษา ซึ่งการบรรจิววิชาด้านเสภาใน ระดับอุดมศึกษาตามพระดำรินในสมเด็จพระเทพ รัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี นั้นถือเป็นวิถี ทางที่สำคัญในการสืบทอดวิชาการด้านนี้ไว้เป็น มรดกวัฒนธรรมของชาติสืบไป”

กาญจนา อินทรสุวานนท์

บรรณานุกรม

- กาญจนา อินทรสุนานนท์. การขับร้องเพลงไทยเอกสารประกอบการสอนวิชาดุริย 334
ดุริย 338. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2536. อัดสำเนา.
- ท้วม ประสิทธิ์กุล. หนังสือที่ระลึกงานศพนางท้วม ประสิทธิ์กุล. โรงพิมพ์อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด,
2535.
- มนตรี ตราโมทและคณะ. คู่มือครูศิลปกรรมขับร้องไทย 1-2. โรงพิมพ์คุรุสภา, 2529.
- ศิริ วิชเวช “กรับเสภา” หนังสือที่ระลึกงานคนตรีไทยอุดมศึกษา ครั้งที่ 27. มหาวิทยาลัยบูรพา,
2539.
- ศิลปากร, กรม. ขุนช้างขุนแผน. โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505.
- _____. บทละครเรื่องราชาธิราช. มปท. มปป. อัดสำเนา.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. ร้องรำทำเพลง ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ. มติชน, 2532.
- อรวรรณ บรรจงศิลป์และคณะ. ความคิดและภูมิปัญญาไทยชุดดุริยางคศิลป์ (งานวิจัย) 2534,
อัดสำเนา.